

www.dereta.rs

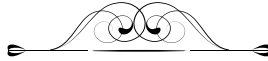
Библиотека
ИСТОРИЈСКА МЕРЕЊА

Уредник
Зоран Богнар

На насловној страни књиге:
Принцеза Оливера и султан Бајазит у Тамерлановом заточеништву,
Петер Јохан Непомук Гајгер, *Успомене из Европске историје*, 1860.

Copyright © овог издања *Дереша*

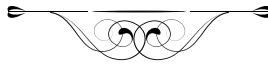
Никола Гиљен

ДВЕ СРПСКЕ СУЛТАНИЈЕ

ОЛИВЕРА ЛАЗАРЕВИЋ (1373–1444)

МАРА БРАНКОВИЋ (1418–1487)

Две биографије као прилог историји
српско-османских односа

1389–1487.

Београд
2016.
ДЕРЕТА

Ову књигу посвећујем успомени на мог прадеду

Милана Ст. Костића

(1885–1963)

инжењеријског бригадног генерала

Југословенске краљевске војске

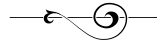
и моју прабабу

Љубицу Жупањевац Костић

(1889–1973)

„Ама што је срце српско.
Ни у жене не издаје –
И у жене јоште огња,
Још јуначке ватре траје!”

Стојан Новаковић,
Певаније, 1862.

„После тога шћаше Бог окушати Аврама, па му рече: *Авраме!* А он одговори: *Ево ме.* И рече му Бог: *Узми сада сина својега, јединца својега милога, Исака, па иди у земљу Морију, и спали га на жртву тамо на брду где ћу ти казати.* И сутрадан рано уставши Аврам осамари магарца својега, и узе са собом два момка и Исака сина својега; и нацепавши дрва за жртву подиже се и пође на место које му каза Бог. Трећи дан, подигавши очи своје Аврам угледа место издалека. И рече Аврам момцима својим: *Останите ви овде с магарцем, а ја и дете идемо онамо, па кад се помолимо Богу, вратићемо се к вама.* И узевши Аврам дрва за жртву напрти Исаку сину својему, а сам узе у руке своје огња и нож; па отидоше обојица заједно. Тада рече Исак Авраму: *Оче!* А он рече: *Што, сине!* И рече Исак: *Ето огња и дрва, а где је јагње за жртву?* А Аврам одговори: *Бог ће се, синко, постарати за јагње себи на жртву.* И иђаху обојица заједно. А када дођоше на место где му Бог каза, Аврам начини онде жртвеник, и метну дрва на њ и свезавши Исака сина својега метну га на жртвеник врх дрва. И замахну Аврам руком својом и узе нож да закоље сина својега. Али анђео Господњи викну га са неба, и рече: *Авраме! Авраме!* А он рече: *Ево ме.* А анђео рече: *Не дижи руке своје на дете, и не чини му ништа; јер сада познах да се бојиш Бога, када ниси пожалио сина својега, јединца, мене ради.* И Аврам, подигавши очи своје погледа; и гле, ован иза њега заплео се у чести роговима; и отишавши Аврам узе овна и спали га на жртву место сина својега. И назва Аврам оно место: *Господ ће се постарати.* Зато се и данас каже: *на брду где ће се Господ постарати.* И анђео Господњи опет викну с неба Аврама. И рече: *Собом се заклек, вели Господ, кад си тако учинио, и ниси пожалио сина свога, јединца свога, заиста ћу те благословити и семе твоје веома умножити, да га буде као звезда на небу и као песка на брегу морском; и наследиће семе твоје врата непријатеља својих. И благословиће се у семену твојем сви народи на земљи, кад си послушао глас мој.*”

УВОД:

ДВЕ ЗАБОРАВЉЕНЕ ХЕРОИНЕ СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Крајем XIV и почетком XV века две су жене у српској историји поднеле веома специфичну жртву, не би ли њоме била сачувана њихова држава и њихов народ од погрома који им је претио. После Косовске битке, принцеза Оливера Лазаревић, кћи Светог кнеза Лазара и кнегиње Милице, удата је за султана Бајазита I Јилдирима, у склопу мировног уговора са Османлијама који је, поред војних и новчаних вазалних обавеза, подразумевао и помениути брак као гарант мира. Четрдесет пет година касније, принцеза Мара Бранковић, кћи деспота Ђурђа и деспотице Јерине, рођака принцезе Оливере, удата је за султана Мурата II, не би ли се побољшала тада неповољна политичка ситуација и Османлије увериле у деспотову оданост.

Принцеза Оливера провела је на османском двору дванаест година. Била је једна од четири званичне султанове супруге, његова велика љубав и имала велики утицај на мужевљеву политику. Таквим ауторитетом она је континуирано, али и у једном веома важном моменту, утицала на позитиван развитак српско-османских односа. У свом каснијем животу, као верни пратилац и саветник деспота Стефана, успешно је користила своје образовање и васпитање, али и политичка искуства стечена у време док је била султанија, помажући успешну политику свог вољеног брата.

Принцеза Мара је на Муратовом двору провела шеснаест година. Била је званична, али, нажалост, не и омиљена супруга султана наклоњеног сопственом полу. Ни по повратку у Србију Мара није успела да дође до изражаја у политичком животу Српске деспотовине, приклањајући се у том тренутку мађинској, туркофилској, наспрам већинске угрофилске струје. Тек ће у свом доцнијем животу у Жежеву, захваљујући наклоности свог васпитаника, Муратовог сина Мехмеда II, али и угледу који је стекла

као српска принцеза и османска султанија, Мара својим дипломатским и харитативним деловањем, помагањем сужњима, сиротињи и цркви, оставити неизбрисив траг у српској историји.

Ове две девојке поклониле су своју младост, па у неку руку и читав живот, свом народу и отачаству. Жртвоване су и жртвовале су се у кризним временима не би ли допринеле општим напорима за спасење. Својом делатношћу трудиле су се да допринесу борби српског народа за опстанак у „смутне времена” која су нас задесила крајем XIV и почетком XV века. За живота биле су због тога цењене у народу. Крајем XIX и почетком XX века лик принцезе Оливере приказиван је као светитељски и мученички, у црквама, чак и на најсветијем месту, у олтару.¹ А онда је српски народ и њу и царицу Мару некако напрасно заборавио. Тема неког посебног рада, можда пре етнолошко-психолошког него историјског, било би питање: није ли се то догодило можда зато што смо у једном тренутку, као народ, престали да верујемо у појмове морала, жртве, захвалности? Можда је на тај „заборав” утицала новоприхваћена идеологија друге половине XX и почетка XXI века, по којој народ, а не они који га предводе, треба да буде тај који ће се жртвовати. Народ је обновљив, можда и заменљив, а његове вође су богодане, незаменљиве и неопходне.

О судбинама принцеза Оливере Лазаревић и Маре Бранковић најстарија сазнања црпимо из често непоузданих византијских хроника и летописа XV века: Дуке, Георгија Сфранцеса и Лаоника Халкокондила.² Скромне, мада веома поуздане податке о принцези Оливери можемо пронаћи у делу њеног савременика Константина Филозофа, биографа њеног брата деспота Стефана.³ О обе принцезе писао је и Константин из Островице у својој *Турској хроници*, такође у XV веку.⁴ О животу две српске султаније писали су и Јован Леунклавије, у XVI веку, као и Мавро Орбин и Шарл ди Френ ди Канж у XVII веку.⁵ Податке о њима двема проналазимо и у *Хро-*

1 Приказ у олтару Саборног храма Светог архангела Михаила у Београду. (Све приредбе у тексту су ауторове.)

2 Michaelis Ducae Nepotis, *Historia Byzantina*; Γεωργίου Του Φραντζη, *Χρονικον μικρον*; Λαονικου Χαλκοκονδילו Αθηναίου, *Αποδείξις Ιστοριων Δεκα*.

3 *житије и жизнь прнснопомънниааго, словоуштааго, благоуствнааго господина деспота стефана*.

4 *Pamiętniki Janczara czyli Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy, napisana między r. 1496 a 1501*.

5 Don Mavro Orbini Rauzeo, *Il Regno de gli Slavi*, 1601; Caroli du Fresne Domino du Cange, *Historia Byzantina, Duplici Commentario Illustrata*, 1689.

никама грофа Ђорђа Бранковића и *Историји* архимандрита Јована Рајића, у XVIII веку.⁶

Ђуро Даничић, у свом *Рјечнику из књижевних старина српских*, 1863. године, пише о принцези Оливери свега неколико речи: „оливера, име женско, кћи цара Лазара : оливера, удана за турскаго цара благазнта (према *Житију деспота Стефана Лазаревића*, прим. аут.). Истој је у другим споменицима име Деспина.”⁷ Тачно три деценије касније, 1893. године, Стојан Новаковић, у својој знаменитој студији *Срби и Турци XIV и XV века*, веома опсежно пише о улози принцезе Оливере Лазаревић у историјским догађајима крајем XIV и почетком XV века, проналазећи њој и њеном деловању право место у ондашњим историјским збивањима.⁸ Тек 1957. године о Оливери поново пише Миодраг Ал. Пурковић, у књизи *Кћери кнеза Лазара*. Ова књига објављена је у Мелбурну, због чега је била тешко доступна домаћим истраживачима, све до њеног репринт издања у Београду, 1996. године.⁹

Поновно интересовање за личност принцезе Оливере почиње 2008. године када је у Београду основана културна, научна и уметничка фондација, која је у њену част понела име Фонд „Принцеза Оливера”. Фонд је 2008. године организовао ликовни конкурс за израду лика принцезе Оливере, а потом је, с благословом патријарха Павла, 2009. године објавио монографију *Принцеза Оливера, заборављена српска кнегиња*, на српском, енглеском и руском језику.¹⁰ Ова монографија била је прва научна синтеза свих дотадашњих знања о принцези Оливери. Скраћена верзија ове опсежне монографије, под називом *Кнегиња Оливера: пут ружама присут*, објављена на српском и немачком језику, доживела је два издања, 2010. и 2013. године.¹¹ Фонд „Принцеза Оливера” 2013. године је продуцирао и документарно-играни филм *Пут ружама присут*, чији је сценарио написан према тексту

6 гешоргне бранковичъ, *хронике словено сьрбске*, IV; Иоаннъ Раичъ, *Исторія разнѣихъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, III, въ Виеннѣ 1794.

7 Даничић, II, стр. 214.

8 Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века: историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову*, Београд, 1893¹.

9 Миодраг Ал. Пурковић, *Кћери кнеза Лазара*, Мелбурн, 1957¹, Београд, 1996².

10 Никола Гиљен, Оливера Шарановић, Соња Јовићевић Јов, *Принцеза Оливера, заборављена српска кнегиња*, Београд, 2009.

11 Никола Гиљен, Оливера Шарановић, Соња Јовићевић Јов, *Кнегиња Оливера: пут ружама присут*, Београд, 2010¹, 2013².

монографије.¹² Београдска списатељица Стојанка Магдаленић објавила је 2009. године историјски роман *Принцеза Оливера*.¹³ Раније се лик принцезе Оливере јављао у историјским романима *Косовска трилогија: цар Лазар – царица Милица – Оливера султанија (1371–1389–1405)*, Милослава Стојадиновића (1970), и *Витез у доба зла*, Николе Моравчевића (2007).¹⁴

О Мари Бранковић такође проналазимо само неколико редака у Даничићевом *Рјечнику*: „*мара*, кћи деспота Ђурђа Вуковића, жена цара турскога Мурата, царица *мара* 1470–97. [...] као да се мртва помиње 1501. [...]”¹⁵ Личности принцезе Маре већу пажњу посветио је тек Чедомиљ Мијатовић у својој монографији о деспоту Ђурђу, *Деспот Ђурађ Бранковић, господар Србима, Подунављу и Зетском приморју*, 1880/81. године.¹⁶ Међутим, озбиљно научно интересовање за личност принцезе Маре налазимо у научном раду Стојана Новаковића. Он је, 1893, исте године када је објавио прво издање књиге *Срби и Турци XIV и XV века, у Летопису Матице српске* објавио кратку историјску студију „Царица Мара. Историјске црте из XV века”.¹⁷ Потом се више од осам деценија нико није подробније бавио личношћу Маре Бранковић, све до Руже Ђук, која је у *Историјском часопису* објавила студију „Царица Мара”, 1979. године.¹⁸ Три деценије касније, о Мари Бранковић поново пише др Михаило Поповић, млади српски научник настањен у Аустрији. Он је у Мајнцу, 2010. године, на немачком језику објавио монографију *Мара Бранковић: жена између хришћанске и исламске културе у 15. веку*.¹⁹ Четири године касније објављен је превод ове монографије о Мари Бранковић на српски језик, чиме је ово изузетно биографско дело постало

12 *Пут ружама присут*, документарно-играни филм, режија Марко Новаковић, сценарио и продукција Оливера Шарановић, драматуршка обрада Наташа Дракулић, производња Фонд „Принцеза Оливера”, трајање 55 минута, Србија, 2013.

13 Стојанка Магдаленић, *Оливера*, Београд, 2010.

14 Милослав Стојадиновић, *Косовска трилогија: цар Лазар – царица Милица – Оливера султанија (1371–1389–1405)*, Београд, 1970; Никола Моравчевић, *Витез у доба зла*, Београд, 2007.

15 Даничић, II, 47/48.

16 Чедомиљ Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић, господар Србима, Подунављу и Зетском приморју*, Београд, 1880/82.

17 Стојан Новаковић, „Царица Мара. Историјске црте из XV века”, *Летопис Матице српске*, књ. CLXXIV, св. 2, Нови Сад, 1893, стр. 1–35.

18 Ружа Ђук, „Царица Мара”, *Историјски часопис*, бр. XXV, Београд, 1979, стр. 53–79.

19 Mihailo Popovic, *Mara Brankovic: Eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert*, Mainz, 2010.

доступно српској научној јавности и читалачкој публици.²⁰ О Мари Бранковић и њеном животу написано је неколико историјских романа коју су били веома читани и популарни: *Царица Мара* (Надежда Д. Павловић, 1982), *Царица Мара* (Душан Баранин, 1986) и *Мара Бранковић, царица у вртлогу историје* (Војислава Латковић, 2007).²¹ Грчки писац историјских романа Георгиос Леонардос (*1937) објавио је на енглеском језику 1999. године роман *Мара Бранковић: хришћанска султанија*.²² О царици Мари говори и историјски роман Стојана Новаковића *Калуђер и хајдук* (1913), чија је тема пропаст Српске деспотовине у XV веку.

Књигом која стоји пред читаоцима, аутор и издавач желе неколико ствари. Пре свега, желимо да подсетимо читаоце на биографије две веома значајне жене из српске средњовековне историје. Као и да истакнемо историјске улоге двеју српских принцеза, Оливере Лазаревић и Маре Бранковић, у време када су биле у браку са османским султанима, Бајазитом I и Муратом II, а такође и када су биле активне у друштвеном или политичком животу Српске деспотовине, после повратка у отаџбину. Желимо да укажемо на бројне сличности, али и разлике у њиховим животним судбинама, пре, за време и после времена када су биле османске султаније. Нарочита нам је жеља да, на основу релевантних извора, разјаснимо у што већој мери недоумице у вези са ове две историјске личности, а које се и данас јављају у историјској литератури.

Ове две српске принцезе биле су блиске рођаке и савременице. Отац Маре Бранковић, деспот Ђурађ, био је сестрић принцезе Оливере. Мара се родила 1418. године, када се Оливера већ вратила у Србију и живела у Београду, новој српској престоници. Кћери српских владара релативно ретко су постајале супруге владара других, значајнијих држава. Јелисавета, кћи босанског бана Стефана II Котроманића била је супруга угарског краља Лајоша I Анжујског (1353). Драгана, кћи кнеза Лазара, постала је супруга бугарског цара Ивана Шипмана (1386). Кћи кир Константина Драгаша Дејановића, Јелена, била је удата за византијског цара Манојла II Палеолога (1392), док је њена имењакиња, Јелена Бранковић, кћи деспота Лазара постала супруга последњег босанског краља, Стефана Томашевића

20 Михаило Ст. Поповић, *Мара Бранковић: жена између хришћанског и исламског културног круга у 15. веку*, прев. Бранка Рајлић, Академска књига, Нови Сад, 2014.

21 Надежда Д. Павловић, *Царица Мара*, Београд, 1982; Душан Баранин, *Царица Мара*, СКЗ, Београд, 1986; Војислава Латковић, *Мара Бранковић, царица у вртлогу историје*, Београд, 2007.

22 George Leonardos, *Mara Brankovic: The Christian Sultana*, 1999.

(1459). У савременој историји, принцеза Зорка, кћи црногорског краља Николе Петровића, удала се за будућег краља Србије, Петра I Карађорђевића (1883), док је њена млађа сестра, принцеза Јелена (1873–1952), постала супруга италијанског краља Виторија Емануела III. Међутим, у нашој историји ниједна српска принцеза није, попут Оливере и Маре, постала супруга владара једне велике и моћне империје у успону, што је у оно време било Османско царство. Узевши у обзир да се та империја ширила, између осталог и на рачун српских земаља, реч је била о, у суштини, непријатељској држави, без обзира на повремене периоде мирних и пријатељских односа између српских и османских владара у периоду 1389–1459. године.

Историја јесте, као што рече Цицерон *magistra vitae*, међутим, иза ове чињенице често се скрива злоупотреба историје и историјске науке. Данас судбине принцеза Оливере Лазаревић и Маре Бранковић, као и политика коју су својевремено водили кнегиња Милица, деспот Стефан и деспот Ђурађ, често бивају историјски изговор за нездраве политичке компромисе и детантизам иза којег се крију лоше намере и партијски интереси. Зато је ова књига и покушај да се два светла лика из српске историје, пренебрегавајући злоупотребе и манипулације, врате своме народу, његовој славној историји и српској историографији – на она места где и припадају.

Аутор

I

СРПСКО-ОСМАНСКИ ОДНОСИ ПРЕ КОСОВСКЕ БИТКЕ

1. СРПСКО-ОСМАНСКИ ОДНОСИ ДО ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIV ВЕКА

Када је Осман I, владар мале, безначајне турске државе племена Каји, на граници са Византијским царством, крајем XIII века сањао о великом исламском царству, на тим просторима Ромејско царство је још увек нешто значило. Средином наредног века, место најјаче државе више није заузимала Византија, већ Душаново српско-грчко царство. Када су Османови наследници отпочели освајања на Балканском полуострву, од Душановог царства остале су само распарчане државице обласних господара.

Османлије воде порекло од Турака Селџука (тур. *Selçuklu*), главног огранка Огуза (Турака Огуза), који потичу из северних иранских покрајина у средњој Азији. Селџуци су основали велики и моћни Селџучки султанат (Иконијски или Румски султанат, тур. *Büyük Selçuklu Devleti*) и владали су деловима средње Азије и Блиског истока од XI до XIV века, са седиштем у Иконији (данашњој Коњи) у Малој Азији. Име Османлија потиче од Османа I (1258–1326), који се сматра оснивачем њихове државе. Његов отац Ертугрул је био вођа Каји клана Огуз Турака. Каји клан је помагао селџучким султанима у борби против Византије, а заузврат је Ертугрул од иконијског султана добио поседе у Карача Даги, планинском подручју у близини Ангоре (данашња Анкара).²³

23 О настанку османске државе в. Herbert Adams Gibbons, *The Foundation Of The Ottoman Empire: A History Of The Osmanlis Up To The Death Of Bayezid I (1300–1403)*, New York, 1916. и Александар Јаковљевић, „Савремена историографија и тумачење настанка османске државе”, *Историјски часопис*, књ. LIII, Београд, 2006, стр. 333–358.

Први сукоби Срба и Турака потичу с почетка XIV века. Српски краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321) и први османски султан Осман I (1281–1326) били су савременици. Обојица су била уплетена у сукобе између Византије, Турака Османлија, Турака Селџука, каталонских плаћеника *Алмогавера* (код нас познатијих као *Каталонска компанија*), Бугарске, Француске и др. Милутин је 1308. године за борбу против Византије у службу узео 1.500 већма покрштених селџучких плаћеника, тзв. *туркопула* (*турских четника*, како их зове Стојан Новаковић), под командом Мелика (Мелекниљ, Малекиљ, како га зову српски извори). Они су, заједно са каталонским Алмогаверима, претходно нападали и пљачкали светогорске манастире. Како су ови плаћеници доживели дебакл код Солуна, побунили су се против Милутина, који је потом ликвидирао Мелика, угушио побуну и растурио Меликове најамнике.²⁴

Четири године касније, када је Милутин поново био у савезу са Византијом, долази до новог српско-турског сукоба. Око 2.000 српских војника, великим делом племића и оклопљених коњаника, под командом војводе Новака Гребострека, Милутин је послао у помоћ византијском цару Андронику II Палеологу. Њихов задатак био је да сузбију одред туркопула под командом Халила, који је на превару запосео Галипоље и пљачкао по Тракији. И овде су Срби однели победу над Турцима, и потпуно уништили Халилове трупе. Код Данилових настављача о овом Милутиновом подухвату можемо прочитати само речи хвале: „н оуѣвѣштавѣше се оу цара грѣтскааго да соуѣтъ подѣ рокою њего, съ лѣстниоу приндоше въ калнполю; н тоу отѣвѣргѣше начеше воѣвати на цара плѣниауште дрѣжавы њего. благоѣстивын же н христолюбивын краљ оурошь сътвори кѣмоу помошь, посылавѣ великонденнтѣне своѣ съ многою силою вон избраныныхъ, н съконыа ѣ, такоже знаѣмо ѣсть. рече бо: н погыбоше неѣстивни за безаконнѣ своѣ” [„И известивши се код грчкога цара да су под његовом руком, с преваром дођоше у Калипољ. И ту, одметнувши се, почеше војевати против цара, пленећи државе његове. А благочастиви и христољубиви краљ Урош поможе му, пославши своје великаше са многим силом изабраних војника и уништи их, као што је знано. Јер рече: *И погыбоше нечастиви због свога безакоња*”].²⁵ Владимир Ђоровић је забележио да је „ово био први историјски сукоб између Срба и Турака, на европском тлу”.²⁶

24 Животи, стр. 353–355; Gregoras, I, pag. 244–258.

25 Животи, стр. 355; о том догађају говори и једна од Милутинових *Хрисовуља манастиру Хиландару*, која је, као нека врста аутобиографског дела, ушла у *Цароставник* (в. Новаковић, 1933, стр. 55–57).

26 Ђоровић, 2004, стр. 170.

Исти одред упутио се и даље, бродовима у Малу Азију, како би Андронику помогао против Османлија који су угрожавали Византију са југа. Овде нису били у питању повремени пљачкашки упади, већ планирана и организована експанзија младе османске државе на рачун одавно већ пољуљаног, ослабљеног и умањеног РOMEЈСКОГ царства. Међутим, те 1313. године, српски одред је и овде нанео пораз Турцима.²⁷ О томе сведочи и натпис у Цркви Светог Ђорђа у Старом Нагоричану из 1313. године, у коме се каже *како је те године српски краљ победио Турке*: „в(ь) ть(о)же лѣто нзѣи(ї) краљь тѣркн.“²⁸

Наредни сукоби Срба и Турака на балканским просторима везују се за четрдесете године XIV века и сукобе око византијског престола. Цар Душан је 1342. године склопио савез са Јованом VI Кантакузином и позајмљивао му своје немачке најманике за рат против малолетног цара Јована V, регенткиње Ане Савојске и Алексија Апокавка. Следеће године, када је Душан подржао Јована V Палеолога, Кантакузин је савезнике пронашао у малоазијским Турцима. Склопио је савез прво са Селџуцима смирнског емира Умура, а потом са Османлијама султана Орхана I, с којим се на крају и ородио, давши му за супругу своју кћер Теодору. Тако је заправо Јован VI Кантакузин најзаслужнији за учвршћење Османлија на Балканском полуострву, мада се, пишући своју *Историју у четири књиге*, цар-писац својски трудио да се оправда за ове своје поступке. За Душанову подршку Јовану V и ширење српске државе на југу везују се две битке које је српска војска водила против Турака и обе изгубила.

Битка код Стефанијане вођена је у другој половини маја 1344. године између српских оклопника под командом војводе Прељуба и турских морнара који су се пешице повлачили ка Хриштопољу и Дарданелима. Користећи се ратним лукавством, Турци су потукли српску коњицу. Сама битка је представљала мањи окршај, а њен исход није битно утицао на даља дешавања у рату. Њен историјски значај је у чињеници да она представља први сукоб Срба и Турака на практично српском тлу, а захваљујући примењеном ратном лукавству, ушла је у историју ратне вештине.²⁹ Турска флота под командом Умура покушала је да заузме Солун, али њихова слабо организована опсада није успела. Флота је на повратку претрпела пораз у борби са здруженом хришћанском флотом витеза Јовановаца, Кипрана и Млечана, тако да је део морнара (више од 3.000) био принуђен да се пешице

27 Gregoras, I, pag. 262–269.

28 Стојановић, 1902/26, I, бр. 42, стр. 19; Jagić, 1910, str. 302.

29 Р. Михаљчић, ИСН, I, стр. 553, нап. 31.

упути ка Дарданелима, не би ли се вратио кући. Душан, тада још увек краљ, послао је на њих одред својих оклопника предвођених војводом Прељубом, са наређењем да их стигну и униште. Српски оклопници су турске морнаре сустигли код Стефанијане на северу Халкидикија. Пред њиховим налетом, Турци су се повукли на једно брдо обрасло густим растињем, уз које коњаници нису могли да се попну. Они су због тога сјахали са коња, које су оставили у подножју и пешице се упутили узбрдо. Користећи новонасталу ситуацију, Турци су се брзо спустили са брда и заробили српске коње. Оклопници су након тога били приморани да силазе с брда како би се обрачунали с Турцима. У подножју је дошло до борбе у којој су турски морнари потукли српске оклопнике. Превагу Турцима донели су коњи, али и њихова далеко већа покретљивост у односу на тешко оклопљене коњанике, приморане да се боре пешке, уместо на коњима. После победе, Турци су се с незнатним губицима вратили у Тракију Јовану VI Кантакузину.³⁰

Битка код Димотике (Дидимотике, грч. Διδυμότειχο, тур. Dimetoka), вођена у октобру 1352. године, између српских оклопника и турске војске, била је далеко озбиљнији сукоб у оквиру грађанског рата у Византији. Душан, сада већ „царь сръблемъ и гркомъ”, послао је као помоћ Јовану V Палеологу војску од 4.000 до 7.000 коњаника. Уз српску војску налазило се и нешто Бугара које је послао цар Александар. Ова војска је била послата да заузме град Емпитију, који је држао Кантакузин. Турска војска (10–12 хиљада) кренула је да помогне Кантакузину. Обе војске, не знајући, преноћиле су недалеко једна од друге, поред реке Марице, недалеко од града Димотике, на данашњој граници Грчке и Турске. Битка је започела у зору. Турска војска се боље снашла и прва напала неспремног непријатеља. Бугари су се одмах повукли у град остављајући Србе и Грке. Већина Грка се предала и тако оставила Србе, који су сами дочекали турски напад на отвореном пољу. „На тај начин одлука у борби између два византијска цара налазила се у рукама Турака и Срба.”³¹ Како нам приповедају Јован VI Кантакузин и Никифор Григора, лошије наоружани, неспремни, на непознатом терену, Срби нису успели да се одбране. Већи део војске је побијен или заробљен. Српски командант Казнац Бориловић је са неколицином војника успео да се извуче. Након победе турска војска је извршила пустошење бугарских територија, а заробљенике је провела кроз Једрене, према којима су се хришћански становници подругљиво односили.³²

30 Cantacuzenos, II, pag. 423–424.

31 Острогорски, стр. 492.

32 Cantacuzenos, III, стр. 246–247; Gregoras, III, стр. 180–182; ВИ, VI, стр. 288–289, 553–554.

У Византији порази Срба код Стефанијане и Димотике нису схваћени као опомена и грађански рат је настављен. Пола године пре битке код Димотике Османлије су без отпора заузеле Галипоље, које је хришћански живаљ напустио због разорног земљотреса. Сада, после победа код Стефанијане и Димотике и заузећа Галипоља, турске намере у правцу учвршћивања и ширења на Балканском полуострву биле су очигледне, барем за Србе и Бугаре. Бугари нису били нарочито вољни да се одупру, али Срби јесу и зато су тражили помоћ на Западу. „Од како је српска помоћна војска код Димотике претрпела пораз, размишљао је цар Стефан Душан озбиљно о опасности од Турака. После пада Калипоља желео је он да као врховни војсковођа хришћанства, опуномоћен папом, поведе рат против Турака.” Међутим, како на истом месту пише Константин Јиречек: „Његов однос према француским папама у Авињону не беше свагда добар.”³³ Папа Климент VI писао је 1347. године Душановом протовестијару Николи Бући, ћесару Гргуру Голубићу и кнежевима Котора, Бара и Скадра да помогну свога господара цара Душана у његовим намерама да приступи унији. Он у писму од 2. марта 1347. године, писаном у Авињону, пише „*ut Stephanum regem Rassiae, qui, sicut Marcus episcopus Scutarensis refert, se unire in sinu s. Romanae ecclesiae desiderat, ad premissa viis et modis oportunitis inducat*” [„да је важна ствар жеља Стефана рашког краља, како извештава скадарски епископ Марко, да се уједине у једну Свету римску цркву, и да за подстицање тога треба наћи погодне начине”].³⁴

Строге одредбе против оних који прелазе у римокатоличку веру, унете у Душанов законик, као и лажне притужбе Латина како их Душан приморава на поновно крштење у православној вери и одузима им цркве и манастире, око 1350. године кваре добре односе Душана и авињонских папа. Четири године касније, преко делегације послате у Авињон, Душан је наводно писмено и усмено изразио спремност да „призна папу за оца хришћанства, правога заступника Христова и наследника Светог Петра, што му није било тешко учинити, јер је био прекинуо с цариградском црквом”.³⁵ Заузврат, како ватикански извори бележе, цар Душан је желео да га „иста, мајка црква, постави за капетана борбе против Турака”: „*Desiderabas ad*

33 Јиречек, 1922/24, I, стр. 301.

34 Acta Albaniae, II, No. 29, pag. 6–7.

35 Јиречек, 1922/24, I, стр. 301–302; Ljubić, III, No. CCCXCVII, pag. 264; Theiner, I, No. МСII, pag. 734–735; Theiner, II, No. XVI et XX–XXIV, pag. 8–16; Annales Ecclesiastici, XXV, No. 28, pag. 579–580.

*eadem ecclesia, matre tua, contra Turchos ipsos capitaneus ordinari.*³⁶ Нажалост, читаву причу око сарадње цара Душана и папске курије у одбрани Европе од османске најезде тешко је до краја проучити због постојања оскудне и једностране грађе (само западни и папски извори), као и због „оптерећености савремених истраживача новијим збивањима”.³⁷

Наредне, 1355. године, у Србију је стигло и папско посланство, с намером да се даље утаначе услови сарадње папске државе с Душаном. Међутим, делегација се сусрела са Душаном, који је у међувремену у потпуности променио свој став. Између „шизматичког цара”, потенцијалног унијате и ревносних римокатолика Мађара, Римска курија се очигледно определила за ове друге. Душаново одустајање од сарадње са папом у Авињону и од уније и његов наводно охол и одбојан пријем папских легата изазвао је, према писању француског витеза Филипа де Мезијера, веома затегнуту ситуацију између цара и римокатолика у самом царству.³⁸ Вероватно је у свему томе знатну улогу имао претходни напад Угарске на Србију, који је показао да Католичка црква није у стању, односно да не жели Душану да гарантује безбедност од Угарске, а вероватно и утицај првог српског патријарха Јоаникија II, највећег противника уније, који је преминуо у септембру 1354. године.³⁹ Тежњу приближавања Риму и Млецима, као и Душанове планове о протеривању Османлија са Балкана и освајању Цариграда, прво је одложио рат са Угарском 1354, а годину дана касније и потпуно прекинула прерана смрт цара Душана, 20. децембра 1355. године, под до дана данашњег неразјашњеним околностима.

После Душанове смрти, када су децентрализујући процеси и центрифугалне силе већ увелико водиле распаду царства, пут османској експанзији на Балкану био је сасвим отворен. Можда су природне пошасте тог времена, куга и чести земљотреси, више и очигледније изазивали страх становника Византије и Балканског полуострва, али су поједини владари

36 Theiner, II, No. XX, pag. 12.

37 Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, у тексту „Освајања и одолевања: Душанова политика 1346–1355”, ИСН, I, стр. 554, нап. 37, мисле на писање Миодрага Ал. Пурковића у делима *Авињонске папе и српске земље* (1934) и *Српски патријарси средњег века* (1976).

38 Де Мезијер свакако претерује у својим описима ових догађаја и као ревносни римокатолик крајње необјективно и пристрасно пише о цару Душану; В. Mézières, *caput III*, pag. 61–71. и Мезијер, стр. 279–288.

39 Уп. Јиречек, I, стр. 301–305; Ђоровић, стр. 208–211; Пурковић, 1997, стр. 76–79. и Р. Михаљчић, ИСН, I, стр. 553–556.

и племство сасвим добро осећали и опасност од Османлија. Први су се на удару нашли Бугарска и српске територије под влашћу Мрњавчевића – краља Вукашина и деспота Угљеше – као и светогорски манастири.

Већ почетком шездесетих година XIV века Турци су овладали долином реке Марице. Њихови упади нису више били само пљачкашког карактера, већ су Османлије сада већ систематски запоседали градове и територије. Освојили су Димотику (1361), Једрене (1362), Пловдив (1363) и Кумуцину (1364). Угљеша је, као непосредно угрожен, имао великог интереса да се супротстави османским освајањима на Балкану. Његов старији брат краљ Вукашин био је једини који му је у томе пружио подршку. Остали великаши су се оглушили на позив. „Сем браће Мрњавчевића”, пише професор Михаљчић у *Крају српског царства*, „у критичном тренутку нико није имао ни снаге, па ни храбрости, да се супротстави Османлијама.”⁴⁰ Очигледно је да је већи успех у обједињавању српских снага, мада без далекосежних ефеката, имао 18 година касније кнез Лазар Хребељановић.

За предстојећу битку са Османлијама деспот Угљеша је добио и благослов са Свете Горе, која се налазила на територији Серске државе под Угљешином управом. Извори указују на то да је рат против Османлија био пре свега Угљешин подухват, али ништа није мање важна чињеница да је Вукашин био једини српски великаш који му је у томе пружио подршку.⁴¹ Када се поставља питање циља овог ратног подухвата, често је прихватана идеја Стојана Новаковића да је циљ Угљешиног делања био заустављање османске експанзије: „Пошто сам дуго мислио о њој, мени изгледа да је све што је Угљеша радио било прожето једном једином мишљу, великим ратом против Турака, мишљу да турску навалу и Муратово напредовање устави.”⁴² Међутим, проф. Михаљчић добро примећује да је још старац Исаија, савременик браће Мрњавчевић, посведочио да деспот Угљеша и краљ Вукашин „подоша в македонію на изгнаніе торѣкъ” [„пођоше у Македонију да изгнају Турке”].⁴³ Исаијин запис потврђују и нешто млађи турски извори (Идрис Битлиси и Мехмед Нешрија), па на основу њих Цинкајзен у својој *Историји Османског царства у Европи* закључује да је главни циљ Угљешиног делања била „einen Heerzug gegen die Osmanen zu unternehmen und sie, wo möglich, aus dem byzantinischen Reiche zu vertreiben” [„војна акција

40 Михаљчић, *Крај*, стр. 183; Пурковић, 1997, стр. 87.

41 Михаљчић, *Крај*, стр. 181.

42 Новаковић, 1933, стр. 156.

43 Стојановић, 1902/26, III, бр. 4944, стр. 43.

против Османлија, како би се, ако је то могуће, протерали с територије Византијског царства”].⁴⁴

Прва и, показаће се, одсудна битка Угљеше и Вукашина против Османлија одиграла се у петак 26. септембра 1371. године, на реци Марици, код Черномена (отуда називи Маричка или Черноменска битка), данашњег града Орменио, у грчкој области Еврос, на пољу које Турци данас наводно зову *Sirf sindigi* (Погибељ Срба). Српске снаге су највероватније бројале око 20.000 војника, док су османлијске снаге, под командом румелијског беглербега Лала Шахина, биле двоструко слабије.

Један од најбољих описа Маричке битке, као и стање у српским државама пред битку и после ње, дао је чувени српски историчар Стојан Новаковић у свом делу *Срби и Турци XIV и XV века*, 1893. године.⁴⁵ Саму битку немогуће је детаљно реконструисати. Турци су, без сумње, због бројне надмоћи српских снага били приморани да прибегну неком ратном лукавству, што код њих није био редак случај и што им је кроз историју много пута доносило победе. Изгледа да су Турци Србе напали касно ноћу, да су их затекли неспремне за борбу и да су, изазвавши хаос и расуло у српским редовима, *до јутра већ однели победу* [„срѣвѣськыѣ воѣ до коньца вь ныѣн повѣждьше”],⁴⁶ у којој су оба српска главнокомандујућа, деспот Угљеша и краљ Вукашин, изгубили живот: „тѣх оубо не изгнаша, но сами ѿ них оубѣени быша, и тамо кости нх падоша” [„Њих не истераше, већ сами од њих изгибоше и кости им тамо остадоше”].⁴⁷ Стојан Новаковић је својевремено сасвим добро приметио све мањкавости српских, турских и западних извора који говоре о Маричкој бици. Он је највише веровао извештајима Јована Леунклавија из *Хроника отоманских султана* и патријарха Пајсија из *Житија цара Уроша*. Међутим, Леунклавије и патријарх Пајсије помињу да је узрок српског пораза било „вѣселіе много и радость и винопитіе и ѣстїа и вѣсакко неууправленіе и неуорѣжденіе” [„многo весеље и радост, уживање у вину и јелу и одсуство дисциплине и распусност”].⁴⁸ Новаковић се слаже с тим

44 Zinkeisen, I, pag. 224.

45 Новаковић, 1933, стр. 168–193. В. још и Стојан Новаковић, „Бој на Марици”, *Ратник*, I, Београд, 1893; Петар Томац, „Битка на Марици”, *Војноисторијски гласник*, бр. I, Београд, 1956; Гавро Шкриванић, „Битка на Марици 26. септембра 1371. године”, *Војноисторијски гласник*, бр. III и Георгије Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд, Пос. изд. Византолошког института, св. 9, Београд, 1965.

46 владиславъ грацатникъ, стр. 287.

47 Запис старца Исаије, Стојановић, 1902/26, III, бр. 4944, стр. 43.

48 архієпископъ павсен, стр. 224.

да су српске трупе биле уљуљкане и опуштене захваљујући својој бројча-
ној надмоћи, а можда и обећањима турског изасланства о томе да пристају
на мир и да ће плаћати данак, али и сматра да би „прича о пијанству и о
распуштености војника, која је нашла места у турских писаца, могла бити
изостављена из озбиљнијих историјских дела, пошто о њој и не говоре сви
извори ближи догађају”.⁴⁹ Новаковић, такође, сумња у причу из турских из-
вора, која говори да је српска војска побеђена изненадним ноћним нападом
турске извиднице (претходнице) од око 800 војника, под командом Лала
Шахиновог војсковође хаџи Илбека. Он сматра да су за изненадни ноћни
препад на Србе Турци употребили све своје снаге, како би изненађење има-
ло потпун ефекат. Стојан Новаковић нас подсећа и да се у *Житију деспота
Стефана*, Константина Филозофа, као победник над Србима у Маричкој
бици помиње потпуно друга личност – авренеџ, тј. Евренос-паша.⁵⁰

После Маричке битке део територије краља Вукашина наследио је, са
вазалним обавезама према османлијама, краљ Марко Мрњавчевић, Вука-
шинов син, у народној поезији познатији као Краљевић Марко. Маркова
браћа Андријаш и Димитар напустили су очевину и ступили у угарску слу-
жбу, док је Иваниш отишао у Зету и ступио у службу Балше II. Остатак Ву-
кашинових територија разграбили су Ђурађ Балшић, жупан Никола Алто-
мановић, а касније и кнез Лазар Хребељановић. Наследници деспота Дејана
и жене му Теодоре, сестре цара Душана, браћа деспоти Јован и Константин
Драгаш (Дејановићи), склопили су мир с Османлијама и постали њихови
вазали. Део територија деспота Угљеше неко време после Маричке битке од
Турака је бранио војвода Богдан. „После смрти првих васалних господара,
Турци су управу њихових земаља просто поверили својим људима, идући
тако корак по корак у својим уредбама и у својим освојењима. Тим су, из-
весно, сва српска државна освојења од времена Милутинова и Душанова
прешла у турску непосредну управу, и границе су се српске свеле на коре-
ните српске земље, са којима се и даље ваљало борити”, пише о последицама
Маричке битке Стојан Новаковић. Кнез Лазар је следећа препрека на путу
османских освајања на Балкану, који је после Маричке битке тек био у фа-
зи консолидовања свог дела немањићког наслеђа. Како додаје Новаковић
„после боја на Марици ваљало се надати боју на Косову”.⁵¹

49 Новаковић, 1933, стр. 181.

50 Исто, стр. 182; Јагић, 1875, стр. 290.

51 Новаковић, 1933, стр. 192–193.

2. КНЕЗ ЛАЗАР И ОСМАНЛИЈЕ

Тачно десет година пре Косовске битке, 1379. године, „расипа кнезь лазарь радича бранковића оу браничеву” [„расипа кнез Лазар Радича Бранковића у Браничеву”],⁵² чиме се обрачунао са својим последњим великим противником. Тако је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XIV века вь христа бога благовѣрныхнн и самодръжавьннн господннн срьбляемь и подоунавнню и подорню стѣфань веланки кнезь лазарь, заокружио своју територију на простору тзв. Моравске Србије. Политичким браковима и савезима стварао је добре односе са суседима, а тиме и погодно тло за даљи развој политике усмерене на даље окупљање парчића „на комаде раздробљеног царства”. Међутим, у то време почињу и продори Османлија на Лазареву територију. Територије на југоистоку Османлије су већ држале у вазалном односу.

Лазарева војнички добро организована држава успевала је да сузбије те прве османске продоре. Године 1381, Лазареви властелини Цреп Вукославић и Витомир⁵³ лако су поразили турске пљачкашке одреде на Дубравници код Параћина. „снѣ лѣто вьстѣ црѣповь кон на дубравнице. оубн (разбн) црѣпъ и внтомиръ тоурке на доубравнице” („Те године би Црепов бој на Дубравници. Разбише Цреп и Витомир Турке на Дубравници”), бележе летописи.⁵⁴ Био је то први већи сукоб између Срба и Османлија, после Маричке битке, али и први напад на државу кнеза Лазара. Пет година касније знатно веће османске снаге, под командом султана Мурата заузеле су саобраћајно чвориште Ниш. Код Плочника, недалеко од Прокупља, супротставила јој се српска војска коју је предводио сам кнез Лазар. Српски летописи о том догађају бележе: „Anno 6894 (1386) exit Murat ad *Plotchnik* et occupat *Nissam urbem*” („Лета 1386. изађе Мурат на *Плочник* и заузео град *Ниш*”); „исходн царь мурать на кнеза лазара (на плочникъ) и прѣемлетъ (примн) мурать градъ нишь. снѣ лѣто побеже царь мурать ѿ (испредъ) кнеза лазара ѿ плочника ис топанце” („Изађе цар Мурат на кнеза Лазара, на Плочник, и заузео град Ниш. Те године

52 Стојановић, 1927, стр. 214.

53 О Црепу и Витомиру в. Шуица, 2000, стр. 90–91, 117–119.

54 Стојановић, 1927, стр. 214.

побеже цар Амурат пред кнезом Лазаром, од Плочника и из Топлице”).⁵⁵ Према тумачењу др Радета Михаљчића до правог окршаја код Плочника није заправо ни дошло, а султан Мурат је Ниш заузео у повратку.⁵⁶ Према другим тумачима, војска кнеза Лазара нанела је пораз Муратовим трупама и одбила их, али Срби нису успели да поврате Ниш. Турски извори су крајње пристрасни и неистинити када помињу битку на Плочнику. Према Мехмеду Нешрији *Лазар се толико уплашио после османског освојења Ниша, да је пристао на вазалство Мурату. Касније га је босански краљ Твртко одвратио од вазалства, и Лазар је погазио реч задату Турцима, што је био узрок Косовској бици.*⁵⁷ Ова тврдња слаже се са подацима из наводне преписке султана Мурата I са Караманлиоглуом Алибегом и кнезом Хамидом. У једном од тих писама Мурат пише Караманлиоглуу Алибегу да је „заузео Нишъ подъ своју властъ”, а да му се кнез Лазар после те победе потчинио („Лаз-оглу запреси одъ насъ милостъ и понуди се да погне главу под ярамъ нашегъ господарства”). Караманлиоглу Алибег наводно одговара Мурату да је „дознао да е освоенъ Нишъ и да се покорио синъ Лазаревъ”. Да је примио вести о заузећу Ниша и борби са „безбожнѣмъ Лазаромъ”, наводно пише султану и кнез Хамид.⁵⁸ Међутим, ова писма сачувана су само у препису у *Ферудин-беговом зборнику* из XVI века,⁵⁹ а код нас објављена у преводу на српски 1859. године. Године када су писма писана, хиџретска 778. и 779. година, тј. 1376. и 1377. година по грегоријанском календару, уопште не одговарају години битке на Плочнику и години заузећа Ниша. Година битке на Плочнику и османског заузимања Ниша по Хиџри је 787–788. Такође, сумњиво је да Караманлиоглу Алибег пише о *покоравану Лазаревог сина*, иако га је султан у свом писму обавестио да му се *покорио кнез Лазар*.

Према писању проф. др Радета Михаљчића у *Историји српског народа* Српске књижевне задруге, истина је, заправо, да „Турци нису имали успеха у борбама против кнеза Лазара у времену између Маричке и Косовске битке”.⁶⁰ Годину дана пре Косовске битке, босански одреди под командом господара Хума Влатка Вуковића Косаче и војводе Радича Санковића код

55 Стојановић, 1927, стр. 287, 215.

56 Михаљчић, *Лазар*, стр. 113.

57 Neşri Tarihi, pag. 23, 33.

58 Ферудинџ-бег, стр. 119–124.

59 Feridun Ahmed Bey (Feridün Ahmed Beğ, † 1583).

60 Р. Михаљчић, ИСН, II, стр. 42.

Билеће су до ногу потукли Османлије под командом Лала Шахина, османског победника из Маричке битке. „Срби су још представљали главну војничку силу Балкана. Њу је требало сломити, да би се могло с успехом радити на даљем подвлашћивању Балкана. Турске припреме за напад вршене су дуго и већ у фебруару 1389. знало се за њих и у Млецима, а и у самој Србији”,⁶¹ пише др Владимир Ћоровић. С друге стране, Марко Шуица мисли да „неизвесни сусрет Лазара и Мурата код Плочника не би требало преувеличати, јер се у ствари не зна шта је навело османског султана да одступи с потенцијалног бојишта и прекине напредовање ка западу”, а да „последике Муратовог похода, без обзира на стварна, недокучена збивања код Плочника, сасвим сигурно су допринеле даљој османлијској експанзији ка српским областима”.⁶² И заиста, претходни упади Османлија и припреме за одлучни обрачун са Лазаревом државом, без обзира на одолевање Срба у претходних девет година, оставили су опор укук ишчекивања тешке судбине српског народа, о чему сведочи један савремени запис који каже: „*ω* колнка тѣга беше по земли за кнеза лазара доба.”⁶³

3. КОСОВСКА БИТКА 28. ЈУНА 1389.

Одсудна битка кнеза Лазара са Османлијама одиграла се на Косову пољу, на Видовдан 1389. године, и највероватније се завршила без победника у строго војном смислу те речи. Коалицију коју је Лазар окупио чинили су припадници Лазаревог породичног савеза – зет Вук Бранковић и сестрићи браћа Мусићи (синови Лазареве сестре Драгане),⁶⁴ као и трупе босанског бана и српског краља Твртка, под командом једног од његових најбољих војсковођа Влатка Вуковића Косаче. Лазарев зет Ђурађ II Страцимировић Балшић није учествовао у бици јер је поштовао мир потписан са Османлијама три године раније.

Почетне успехе левог српског крила под командом Влатка Вуковића, одолевање Турцима десног крила Вука Бранковића, као и метеж међу Османлијама, настао после успеха атентата Милоша Обилића на султана

61 Ћоровић, 2004, стр. 251.

62 Шуица, 2006, стр. 102–103.

63 Стојановић, 1902/26, I, бр. 171, стр. 55; О феномену „страха од Турака” в. Шуица, 2006, стр. 93–121.

64 О Мусићима в. Шуица, 2000, стр. 97–98, 101–102, 114–116.

Мурата, и напредак Лазаревог центра, Срби нису искористили. Сналажљивошћу новог врховног команданта Турака, новог султана Бајазита I, оба српска крила била су одбачена, а кнез Лазар на центру поражен, заробљен и погубљен. Срби су извукли највећи део својих снага са Вуковог и Влатковог крила, а Турци их нису енергичније гонили ради уништења.⁶⁵ Српски и западни извори говоре и о српској победи, али и о поразу,⁶⁶ а турски искључиво о турској победи.⁶⁷ Најстарија сачувана вест о Косовској бици, запис руског монаха Игњатија, који се тада налазио на османској територији, начињен само дванаест дана после битке, не говори ни реч о српском поразу, али говори о немиру који је владао услед вести да је султан Мурат убијен у бици.⁶⁸ Краљ Твртко, у својим писмима трогирској општини и Фиренци, од 1. августа и 27. октобра 1389. године, пише о својој „преславној победи“ („*gloriosissimam victoriam*“) над „охолим сином и слугом Сотоне, непријатељем имена Христовог и целог људског рода, посебно народа хришћанског и православне вере, наиме перфидним Амуратом“ [„*Nam illum superbum sathanae filium et ministrum, Christi nominis, et totius humani generis, populi maxime Christiani, et orthodoxae fidei inimicum, perfidum silicet Amurathem*“], притом ниједном речи не спомињући кнеза Лазара.⁶⁹ И пре овога писма Фирентинци су честитали Твртку на победи, о којој су били обавештени гласовима и писмима других; а ако не о српској победи над Османлијама, оно бар о слабљењу Османског царства после Косовске битке говоре и два писма византијског ретора Димитрија Кодона прогнанома цару Манојлу II.⁷⁰ Међутим, има доста разумно-критичког у литератури која се бавила проучавањем и тумачењем тих извештаја. Што се Тврткових писама тиче, проф. Сима Ћирковић је сматрао да „нам она више и изразитије него о самом Косовском боју сведоче о схватању о обновљеном српском краљевству, чија је круна прешла на босанског владоаца“

65 Petar Томас, *Kosovska bitka*, VE, IV, str. 659–661.

66 В. Кампуш, стр. 1–17. и Emmert, pag. 19–40; в. и Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац, 1968.

67 В. Олесницки, стр. 59–92; в. и „Ферманъ кои е султанъ Баязитяъ Илдиръмъ спроводећи мртво тѣло на Косову погинувшегъ султана Мурата Брусанскоме кадиѣ и Сулейманъ-бегу првومه већиларчу писао године турске 791. а одъ роћеня Христова 1389“, *Гласникъ Друштва србске словесности*, бр. X, Београд, 1858, стр. 350–351.

68 Михаљчић, *Лазар*, стр. 116.

69 Fejér, 1829/44, X-1, No. CCCXVII–CCCXVIII, pag. 566–569.

70 Ћирковић, 1971, стр. 215–216.

мада без неког ваљаног разлога, како мисли Ђирковић.⁷¹ Потпуно супротно мишљење изнео је проф. др Милко Брковић, убеђен да поменута Тврткова писма „нису хвалисање, него одраз победе” у Косовској бици, која „истини за вољу, није много нашкодила Турцима”.⁷² Проф. Михаљчић је био убеђен да су каснији извори о Косовској бици, с краја XIV и почетка XV века, истинитији, иако нису баш у складу са поменутиим првим извештајима. Српски извори из тог доба, који и говоре о „победи хришћана”, на поетски начин говоре о моралној победи са хришћанског етичког становишта, пре него о правој војничкој победи. Тек нешто каснији извори, попут Константиновог *Житија деспота Стефана*, прилично реално говоре о самој бици, али доносе и податак о турској победи. „Као неодлучан сукоб, са великим обостраним губицима, приказују Косовску битку и дубровачки анали и један италијански летопис”, пише проф. Михаљчић.⁷³ Дубровачки анали тако бележе да „*la vittoria non se ha dato, nè a Turchi, nè a Bosnesi, perchè fu gran ocisione*” [„победа није остала ни Турцима ни Босанцима (мисли се на Србе, прим. аут.), јер је била велика погибија”].⁷⁴ Зато проф. Михаљчић и сматра да су погибија Мурата и повлачење Бајазита са Косова и из Србије првобитно погрешно протумачени као турски пораз, односно српска победа. Он закључује: „Према томе, на основу тадашњих, па и нешто каснијих извора Турци нису добили битку на Косову. Међутим, није било потребе да настављају рат. Последице обостраних губитака биле су поразне само за једну, знатно слабију страну. Иако је била привредно снажна и војнички добро организована држава, Србија и по обиму и по броју становника није могла да се пореди са Османском државом. Зато не изненађује што су Лазареви наследници признали новог султана за свог врховног господара. То је била непосредна последица Косовске битке.”⁷⁵

71 Ђирковић, 1964, стр. 157–160.

72 Brković, str. 6.

73 Михаљчић, *Лазар*, стр. 119.

74 *Annales Ragusini*, pag. 48–49; Kampuš, str. 6.

75 Михаљчић, *Лазар*, стр. 119–120. Преглед најзначајнијих извора и литературе везаних за Косовску битку дао је проф др Сима Ђирковић у напомени бр. 8, стр. 470, у трећем издању дела *Срби и Турци XIV и XV века: историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову* Стојана Новаковића (СКЗ, Београд, 1960). За ту тему значајна су и дела проф. др Јелке Ређеп *Прича о боју косовском* (1976), *Развитак косовске легенде* (1992) и *Косовска легенда* (1995), као и дела проф. др Радета Михаљчића *Лазар Хребелановић: историја, култ, предање и Јунаци косовске легенде* (1989). Од новије литературе веома је значајан рад проф. др Радивоја Радића „Занемарени подаци грчких извора о бици на Косову 15. јуна

Најреалнија констатација исхода Косовске битке била би антиномична тврдња да се битка завршила без победника и без пораженог. Међутим, политичке последице битке биле су далеко неповољније по Србе, а повољније по Турке. „Ниједан догађај наше историје, ни пре ни после тога, није оставио тако дубок и трајан утисак као ова косовска катастрофа”, записао је у *Историји Срба* Владимир Ђоровић, „народ је у свој дубини осетио његов судбоносни значај. Зграда старе царевине скрхала се непоправљиво, и то не само што је противник био физички јачи него што смо ми били морално слабији.”⁷⁶

Обе државе изгубиле су у бици своје владаре и врховне команданте својих војски, што је јединствен случај у историји Балкана.⁷⁷ Још у току битке турска војска и држава добиле су новог султана Бајазита I Јилдирима, старијег сина Муратовог. Српска војска и држава, са друге стране, биле су готово обезглављене. Лазарева војска остала је без команданта и толико је била десеткована да није могла да пружи озбиљнији отпор у случају даљих турских војних насртаја. На челу српске државе остали су удовица кнеза мученика, кнегиња Милица, и тада још увек малолетни кнежевић Стефан. Срећа по Србе састојала се у томе што је нови султан још увек био несигуран на власти, иако је још у току битке, одмах по очевој погибији, ликвидирао млађег брата Јакуба, свог најозбиљнијег конкурента. Бајазит је морао да пожури у Дренопољ, а потом можда и у Брусу, не би ли своју власт што пре учврстио и у европској и у азијској престоници Османског царства. „лъвъ же онь нже н гродъ наречєнын по свондѣ нхъ ѣззыкѣ тьдонменнтъ, та ко снѣшъно възвраштаєтъ се къ вьстокомъ ѣже сѣстн на прѣстолѣ отьиндѣ н царьствнне отъ вьсоудоу оутврѣднтн” („А лав онај, који је на свом језику назван и *Муњевити*, брзо се враћа на исток, да седне на престо очево и да утврди царство одасвуда”), казује нам о тим догађајима Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана*.⁷⁸ Тако је најнепосреднија опасност од даље турске војне

1389. године” (обј. Група аутора, *Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389–1989*, Београд, 1989, стр. 237–248. и Р. Радић, *Византија и Срби*, Београд, 2010, стр. 135–151), као и расправе prof dr Sime Ćirkovića, „О sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, Beograd, 1989, str. 151–168. и проф. др Валентине Д. Питулић, „Косовска битка између историјских извора и епске легенде”, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, бр. XLII (2), Косовска Митровица, 2012, стр. 99–112.

76 Ђоровић, 2004, стр. 253–254.

77 Исто, стр. 253.

78 Јагић, 1875, стр. 262.

интервенције, барем за неко време, била одагнана. Међутим, даљи самостални отпор Србије ипак је био онемогућен, а турска превласт и на овом делу Балкана била је у том тренутку неспорна.⁷⁹

Србија се у то време нашла под двоструким притиском. Са југа јој је претила латентна опасност од Турака који су, уколико би се Бајазит учврстио на власти, могли поново кренути на Србију. Неки делови турских трупа још увек су лутали и пљачкали по Косову и неким деловима Лазареве територије. Ништа мања опасност у том тренутку претила је од Мађара, са севера. Кнез Лазар је седамдесетих и почетком осамдесетих година XIV века био њихов вазал. Једно време се ослободио тог вазалства, али га је угарски краљ Сигисмунд (Жигмунд) поново почео притискати уочи саме Косовске битке. Та трвења су тада отклоњена посредством Лазаревог зета, Теодориног мужа Николе II Горјанског, мачванског и хрватског бана и угарског палатина. После Косовске битке Сигисмунд је желео да на брзину искористи стање у Србији и прошири угарске територије на југ, прикључивши им Србију као своју вазалну територију. У Србији су се тада формирале две политичке струје. Прва је била за савез, односно поновно вазалство Угрима, од којих се као хришћана, премда католика (који су православне држали за шизматике), очекивало да помогну Србе у отпору према Турцима. Тој струји је припадао и Вук Бранковић. Друга, изгледа бројнија струја, залагала се за примирје са Бајазитом, свесна огромне моћи Турака и лоших искустава са Мађарима. И Утри и Турци желели су да од Србије начине бедем једних према другима. Србија зато никако није могла задуго да остане пасивна.⁸⁰

Политички брак показао се у датом историјском тренутку као *ultima ratio* (крајње средство) за опстанак српског народа и државе.

79 Petar Tomac, „Kosovska bitka”, VE, IV, str. 661.

80 Ђоровић, 1933, стр. 203–204.

**За помоћ у стварању ове књиге
аутор захваљује следећим институцијама:**

Архив САНУ, Београд
Државни архив, Дубровник
Војни музеј, Београд
Историјски музеј, Београд
Јеврејски историјски музеј, Београд
Музеј Српске православне цркве, Београд
Патријаршијски двор, Београд
Саборни храм Светог архангела Михаила, Београд
Саборни храм Светог великомученика Георгија, Нови Сад
Сестринство манастира Манасија
Сестринство манастира Раваница.

Аутор захваљује и:
Јелени Мандић,
Мили Јуришић,
Оливери Шарановић и
Светлани Томин.

*Посебно хвала
зђици Ивани Костић,
зато што је веровала у мене и ову књигу
и онда када нико није.*

Никола Гиљен
ДВЕ СРПСКЕ СУЛТАНИЈЕ

Оливера Лазаревић (1373–1444)

Мара Бранковић (1418–1487)

**Две биографије као прилог историји
српско-османских односа
1389–1487.**

За издавача
Дијана Дерета

Главни уредник
Александар Шурбатовић

Рецензент
Светлана Томин

Лектура
Александра Шашовић

Коректура
Дијана Стојановић

Ликовно-графичка опрема
Марина Славковић

Прво ДЕРЕТИНО издање

ISBN 978-86-6457-054-1

Тираж
1000 примерака

Београд 2016.

Издавач / Штампан / Пласман

ДЕРЕТА доо

Владимира Роловића 94а, 11030 Београд

тел./факс: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Књижара ДЕРЕТА

Кнез Михаилова 46, тел.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.17:929 Оливера Лазаревић

929.731 Бранковић М.

94(497.11)”13/14”

94(560)”13/14”

ГИЉЕН, Никола, 1971–

Две српске султаније : Оливера Лазаревић (1373–1444) : Мара Бранковић (1418–1487) : две биографије као прилог историји српско-османских односа 1389–1487. / [Никола Гиљен. – 1. Деретино изд. – Београд : Дерета, 2016 (Београд : Дерета). – 394 стр., [24] стр. с таблама ; 24 см. – (Библиотека Историјска мерења / [Дерета])

Тираж 1.000. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 371–389.

ISBN 978-86-6457-054-1

а) Оливера Лазаревић, српска кнегиња (око 1373–1444) б) Бранковић, Мара (?–1487) в) Србија – Историја – 14в-15в д) Турска – Историја – 14в-15в COBISS.SR-ID 223054604